

УДК 398(=161.2)“652/19”(045)

DOI: 10.31499/2307-4906.4.2023.292336

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ ЯК НАУКИ ВІД ДОНАУКОВОГО ПЕРІОДУ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Наталія Сивачук, кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри української літератури, українознавства та методики їх навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-1279-5424

E-mail: denisyuksenia@ukr.net

Міфологія посідає в житті людства особливе місце і становить невід’ємну частину історії нашого народу. Світоглядні уявлення українців формувалися упродовж віків і сягають тисячоліть, тому й викликають інтерес вчених – істориків, філологів, фольклористів, етнографів, філософів, культурологів, психологів та ін. Науковці вважають, що будь-який поділ культури на давню й сучасну показує величезне значення саме давньої, бо сучасну з огляду не лише на досить короткий час її існування, а й на її досягнення можна прирівняти до листя того дерева, стовбуром та гілками якого є давня культура. Саме під час існування останньої сформувалися й сама культура як явище, і структура людства, і його природне оточення.

Ключові слова: міфологія; українська міфологія; світоглядні уявлення українців; міфологічні уявлення; історія; археологія; фольклористика; культурологія; філологія; психологія; міфічна свідомість.

THE ESTABLISHMENT OF UKRAINIAN MYTHOLOGY AS A SCIENCE FROM THE PRE-SCIENTIFIC PERIOD TO THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Natalia Syvachuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Teaching Methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-1279-5424

E-mail: denisyuksenia@ukr.net

This article is devoted to the problem of the formation of Ukrainian mythology as a science from the pre-scientific period to the beginning of the 20th century. Ukrainian mythology is a part of all-Slavic mythology. The question of the formation of this science is a special place in our time, when Ukraine is choosing its right to understanding. The author examines the sources of the study of Ukrainian mythology and singles out the following: oral folk art, data from ethnography, archeology, onomastics, chronicles (instructions against paganism, Nestor’s annals from 980 about the establishment of the Kumyryv by Prince Volodymyr, the biography of Prince Volodymyr in manuscripts of the 15th–17th centuries, etc.). Archaeological data – Zbrutskyi idol, pagan complex of the 2nd–5th centuries AD. in the village of Ivankivtsi in Khmelnytskyi, etc.).

Scientists associate the beginning of the collection and study of information on Ukrainian mythology with the names of the ascetic of the “Russian Trinity” Hryhoriy Ilkevych (1801–1841), his work “On Russian Mythology according to folk tales” (1837), as well as the work of Ivan Vahylevych on the study

of folk mythology and the work of Ya. Holovatsky "Essay on Old Slavic fables or mythology" (1866).

The scientific period of the study of Ukrainian mythology is associated with the names of M. Kostomarov ("Slavic mythology"), O. Kotlyarevskiy ("On the funeral rites of pagan Slavs"), O. Potebny ("On some symbols in Slavic folk poetry", "Language and thought", "On the mythical meaning of some rites and beliefs", "On the connection of some ideas in language", "On Fate and creatures related to it", "On bathing fires and related to their ideas" and others...).

A notable phenomenon in the realm of mythology was the work of I. S. Nechuy-Levytskyi "Worldview of the Ukrainian People". A significant event was the activity of P. Chubynskiy's expedition and M. Dragomanov's work "Little Russian Tales and Stories".

The scientific understanding of Ukrainian folk mythology belongs to V. Hnatyuk, in whose work the simplicity and accessibility of the presentation of the material is combined with deep scientific knowledge.

An important milestone in the formation of Ukrainian mythology is the study of Ivan Franko ("People's beliefs in Pidhiria"). The studies of D. Shcherbakivskiy, F. Kolessa, M. Sumtsov, A. Onyshchuk, T. Rylskiy, V. Dashkevich are significant.

Keywords: *mythology; Ukrainian mythology; worldviews of Ukrainians; mythological views; history; archeology; folkloristics; culturology; philology; psychology; mythical consciousness.*

Міфологічну епоху О. Котляревський назвав світанком історії народу, яку мудреці – учителькою життя. Ми, люди, аналізуємо свої здобутки, свої невдачі, злети та падіння і на основі цього маємо життєвий урок на майбутнє. Особливо зростає інтерес до міфології у часи випробувань, соціальних потрясінь, духовних криз. Саме події сьогодення спонукають до осмислення минулого, до поглиблення інтересу суспільства до наших витоків. Е. Кассіреп писав щодо цього: «Міф досягає апогею, коли людина лицем до лица зіштовхується з несподіваною та небезпечною ситуацією». Отже зацікавлення міфологією, питання становлення її як науки є закономірним явищем, що продиктовано життям.

Мета статті – розглянути історію становлення української міфології як науки від донаукового періоду до початку ХХ століття, проаналізувати основні праці вітчизняних учених у галузі міфології.

Українська міфологія – частина загальнослов'янської, її дослідження ускладнюється тим, що всі писемні згадки про неї, які писалися волхвами для язичницьких літургій, утилітарного призначення, були знищені християнськими проповідниками. А ті писемні згадки, що дійшли до нашого часу мають фрагментарний характер з елементами критики і засудження. Питання міфології як науки є актуальним і потребує ретельного висвітлення. Воно стало об'єктом наукового зацікавлення зарубіжних учених – Р. Барта, М. Еліаде, Е. Кассірера, К. Керенї, Ф. Кессіді, К. Леві-Стросса, О. Лосева, М. Стеблін-Каменських, Дж. Фрезера, К. Хюбнера, К. Юнга; вітчизняних дослідників – О. Александрової, І. Бичка, Я. Боровського, Ю. Буйських, В. Горського, О. Дарморіз, К. Жоля, Г. Жуковської, О. Колтачихіної, І. Костюк, С. Кримського, Ю. Кушакова, О. Мишанича, В. Лісового, А. Лоя, Ю. Павленка, Н. Поліщук, В. Табачковського, М. Ткача, В. Шинкарука, В. Ярошовця та ін.

Проблемі становлення української міфології як науки присвячено мало досліджень, хоча у багатьох освітніх закладах ця дисципліна вже викладається і нею цікавиться учнівська та студентська молодь.

Дослідник М. Ткач джерела дослідження української міфології умовно розподілив на кілька основних груп:

– писемні – літописи, давня література, повчання та слова супроти поганства,

- життя святих, юридичні документи;
- фольклорні – казки, легенди, повір'я, небилиці, пісні, билини, балади, думи, замовляння, прислів'я, приказки, прикмети, загадки тощо;
 - дані народних традицій – народні звичаї, обряди та прикмети й повір'я, пов'язані з ними;
 - дані етнографії та народного мистецтва – гончарство, ткацтво, килимарство, вишивка, деревообробництво, народна архітектура, предмети побуту, хатне начиння, писанкарство, настінний розпис тощо;
 - дані ономастики – назви поселень, географічних місць, річок, озер, урочищ, варіанти власних імен людей, прізвища, прізвиська;
 - лексичні – окремі слова, вирази, діалектні терміни;
 - археологічні – пам'ятки матеріальної культури, виявлені під час розкопок, що вказують на зв'язок з культом того чи іншого досліджуваного персонажа;
 - незалежні – дані сучасних знань з різних галузей наук: астрономії, астрології, фізики, математики, зоології, ботаніки, біології, як допомагають пояснити окремі світоглядні мотиви та сутність культових ідей язичництва [15, с. 4–5].

Треба зауважити, що власне слов'янські релігійні тексти не збереглися: релігійно-міфологічна цілісність язичництва була зруйнована в період християнізації слов'ян. А тому джерелами, які свідчать про міфологію, прийнято вважати окремі хроніки, аннали, географічні описи та інші твори, написані середньовічними спостерігачами з Німеччини, Візантії, Риму, Єгипту, а також численні повчання супроти язичницького культу [15, с. 6]. Таким писемним джерелом, що містить згадки про язичницькі культу є «Повість временних літ». Тут читаємо: «А Ольга, водивши на роту, і мужі і его по руському закону клячуться оружиєм своїм, і Перуном – богом своїм, і Волосом – скотсьем богом, і утвердшаі мир» [15, с. 6].

Важливою літописною згадкою про персонажів язичницького культу є повідомлення Нестора від 980 року про встановлення князем Володимиром кумирів: «Начав княжити Володимир в Києві един. І поставив кумири на хълмі вьні двора тюремного: Перуна дерев'яна, а главу его сьрїбрєну, а ус злат; і Хьрса, і Дажьбога, і Стрибога, і Семарьгла, і Макошь. І жьряхуть бїсом і оскверняхуть землю требами своїми».

Згадку про Волоса містить життєпис XV–XVII століть під назвою «Обичное житіє св. Володимира». Після повернення з Корсуня до Києва князь «повелів ізпровергши й ізбити кумири: овид ізсікши, а інія жжещи. А Волоса ідола, і его же іменовахи скотья бога, велів у Почайну ріку ввергши...».

Питання про число кумирів пантеону князя Володимира впродовж багатьох років є предметом наукової дискусії. Деякі вчені вважають, що їх було 5–6, інші стверджують, що пантеон був семичленним. У «Слові о полку Ігоревім» згадуються шість головних персонажів, всі вони відповідають божествам чоловічої статі. Найбільша кількість богів згадується у «Велесовій книзі», правдивість якої і понині піддається сумніву у науковому середовищі.

Археологічні дані свідчать про наявність жертовників, особливості поховань, обрядових атрибутів пошанування тварин і повніше розкривають міфологічну суть того

чи іншого досліджуваного об'єкту. Тут чільне місце належить Збруцькому ідолу, якого ще називають Світовидом. Його було знайдено 1848 року на р. Збруч (зберігається нині в Краківському музеї) Ідол виготовлений з вапняка, чотиригранний, квадратний в перерізі. Його висота 2 м 67 см. Верхня частина має форму шапки, під нею – чотири обличчя на плоских гранях ідола. По вертикалі він розділений на три горизонтальні яруси. Верхній ярус – 160 см; середній ярус – 40 см; нижній – 67 см. Таким чином окремих секцій 12: із них одна секція в нижньому ярусі порожня, без зображень. На думку вчених, Збруцький ідол уособлює якусь календарну точку чи період у річному колі. Наймовірніше – точку літнього сонцестояння, що в колі дохристиянських календарних свят ознаменовувалося свято Купала. В образі жінки вчені схильні бачити Мокошу – Купала, якого автор Густинського літопису назвав богом достатку і порівняв з римською богинею Церес. О. Знойко вважає, що праворуч від Мокоші-Купала розташована жінка, яка тримає в руці обручку – Лада-Мокоша, що символізує шлюб неба і землі. Для людей вона зазвичай означає шлюблення, тому і Лада-Мокоша стоїть праворуч від Мокоші-Купала. Чоловік з мечем і конем – це Ладо-Стрибог, будівник і воїн [5, с. 29].

У 1951 році у с. Іванківці на Хмельниччині було виявлено язичницький комплекс, залишки святилища II–V ст. н. е. з трьома кам'яними кумирами, один з яких – чотириликий.

Окрім археології, важливим джерелом дослідження української міфології є етнографічний матеріал, зокрема народні традиції, а надто ті, які лежать на поверхні, в яких згадуються міфологічні персонажі. Так, в Україні добре відомий обряд «Велесова борода». Суть його зводиться до того, що в кінці жнив залишають невеликий жмут стеблин з колоссям, перев'язують його спеціальною стрічкою, пригинають до землі і чинять навколо нього ритуальні дієства: танці і співи. У деяких регіонах цю бороду називають «волотка». У «Словнику української мови» Б. Грінченка читаємо, що «волот, волотка, волоття – віничок (китиця) проса або вівса» [14, с. 251]. Згідно слов'янських міфів, волоти жили в доісторичні часи й поховані в довгих курганах. Справді в українців є легенди і перекази про існування в минулому людей велетенського зросту і називали їх велетнями. Так, Ю. Писаренко пов'язав поняття велет, волот, волоти із Велесом-Волосом і висловив думку про те, що «образ Волоса як бога замогильного світу помножувався на всю сукупність предків-волотів, міфологізоване уявлення про кожного з яких, у свою чергу виявляє риси узагальнюючого персонажа-Волоса. Отже, на якомусь рівні волот-предок – це, фактично, той самий Волос» [12, с. 125]. Символом такого «волота-предка» є Дідух (Дід) – житній сніп, якого урочисто зносили до хати на Святі вечір.

Давні міфологічні уявлення також зберігають предмети побуту, вишивка, предмети побуту, настінні розписи, різьблені сволоки в хатах, ткани килими. Тут інформація передається за допомогою символів і знаків, а також кольорів. Особливо це помітно на вишиваних рушниках, які професор. С. Китова назвала «полотняним літописом України». Міфологічні образи присутні у народних іграх-веснянках, у минулому язичницьких літургіях, як-от: «Білоданчик», «Подольночка», «Зайчик», «Ящур», «Вербовая дощечка», «Кривий танець», «Шум», «Селезень» та ін.

Вчені пов'язують початок збирання та вивчення матеріалів та відомостей з української міфології з атмосферою того загального піднесення інтересу до простого

народу, його традиційної культури, яке приніс романтизм наприкінці XVIII – в перші десятиріччя XIX століття. В епоху класицизму і просвітительства міфологія була упосліджена, її вважали забобою, саме романтична філософія звела міф до високого рівня. Тут вирішальну роль відіграла праця Якова Грімма «Німецька міфологія» (1835), яка спонукала до вивчення національної міфології кожного народу [2, с. 9].

В цей час з'являється праця фольклориста і етнографа сподвижника «Руської трійці» Григорія Ількевича (1801–1841) «Про руську міфологію за народними переказами», що була надрукована у 1839 року. Тут подається стисла характеристика персонажів народної української міфології, а також персонажів нижчої міфології в алфавітному порядку [2, с. 10]. В цей же період Іван Вагилевич починає дослідження народної міфології на основі регіонального матеріалу, який він зібрав особисто. Автор виконав великий обсяг роботи у цій царині. У його рукописі «Слов'янська міфологія» був план цього дослідження, списки персонажів, розробки частин і розділів, виписки з різних праць та ін. [6, с. 169–174]. Через об'єктивні труднощі праця не була завершена.

У 1860 році у Львові вийшла праця Якова Головацького «Очерк старославянського баснословия или мифологии», основою якої стали фольклорні й етнографічні матеріали. «Я. Головацький вказав на наявність у народних віруваннях, обрядах численних реліктів давньослов'янської міфологічної архаїки, зокрема звернув увагу з цього погляду на весняні, купальські і колядні звичаї та обряди, весільний обрядовий спів «ладкання», міфологічні мотиви й образи в народних казках та ін.», – пише Р. Кирчів [2, с. 11].

У 1946 році з'являється праця М. Костомарова «Слов'янська міфологія», яка написана в руслі європейської етнографії та фольклористики кінця XVIII – початку XIX століття. У цій праці вчений доводить, що єдиною верховною силою у слов'ян було божество, що уособлювало сонце (вогнь), а йому протистояв Чорнобог, а світло і темрява – основні сили природи. На думку М. Костомарова, міфологія не є продуктом творчості жерців, а результатом колективної народної свідомості, що виросла на ґрунті багатого життєвого і трудового досвіду. І взагалі «весь культурний ритуал слов'ян органічно виникав із утилітарних життєвих потреб». «Чим глибше дослідник може проникнути в найдавніші часи, тим «чистішим» постає національний «дух» (так суть відношення людини до природи в українській народній поезії можна зрозуміти тільки сягнувши в часи панування міфологічної свідомості). Таким чином, народна поезія з її міфологічним началом стає для Костомарова підставою обґрунтування самотності українського етносу. Народ виступає посередником між історією, мистецтвом і літературою, а міфологія – єдиною ланкою між поезією і наукою... [8, с. 22]. Вивчення української міфології розглядається ним к «одна із підвалин для утвердження права українського народу на самостійне існування. Відправною точкою для нього стає теза про те, що в основі руського суспільного життя (часи Київської Русі) був елемент саме український, який в процесі історичного розвитку оформився як етнопсихологія окремого народу» [8, с. 26].

Дослідник переконує, що значна частина слов'янського язичництва належить до сонцепоклонників, а їх головне божество Сварог – світло і батько Даждьбога. В той же час наголошує, що Свентовит, Сварожич, Радегост і Даждьбог – одне і те ж божество. На основі багатого слов'янського матеріалу М. Костомаров теоретично обґрунтував значний масив народних вірувань східнослов'янських народів. Автор розглядає такі

образи слов'янської міфології як Перун, Свентовид, Поренут, Лада, Морена, Хорс. На основі порівняльного аналізу зробив висновок: «Світло, дух, що йде від Бога є образ високої істоти, син божества, а тому гідний поклоніння. А оскільки ця сутність виявляє свою творчість, свою мудрість в управлінні світлом, що дісталось йому у спадок від Бога, в усій різноманітності явищ духовного і фізичного світів, тому і поклоніння йому було під різними видами, якот: Світовид, Радегаст, Триглав, Сварожич, Яровит, Руйєвит, Поревит, Перун, Ясний, Живий, Лад, Леля, Даждьбог, Білобог, Хорс – Все це найменування одної і тої ж істоти, світлоносно-духовного сина Божого» [8, с. 222]. М. Костомаров звертає увагу на залишки нашої міфології в піснях, де особливо символізована рослинна і тваринна природа.

Загалом «Слов'янська міфологія» була присвячена дослідженню вищої міфології слов'ян. За словами М. Дмитренка, «ця праця була даниною часу, вона йшла в руслі ідей Кирило-Мефодіївського товариства і у потоці зацікавлення архаїчним світоглядом як свідчення давності походження та унікальності слов'янських етносів» [3, с. 17].

За М. Костомаровим, в основі розуміння міфу лежить народнократична концепція, згідно якої «міфи мали природне походження у тривалому психічному процесі життя народу, формуванні його характеру, фізичних і духовних чинників» [3, с. 70]. Ще задовго до появи теорії архетипів учений висловив думку про те, що у людини «є таємне око, яке бачить, що і груба матерія має зв'язок з духовною істотою; є таємний голос, який указує, в чому полягає цей зв'язок. Оце усвідомлення духовного в тілесному і складає основу всього прекрасного в мистецтві. Воно є ознакою гармонії і любові, що існує між творцем і його витворами. Людина здатна любити тільки дух; тілесне саме по собі недоступне його серцю» [7, с. 15]. Вчений неодноразово підкреслював, що саме в міфах виявляється характер народу.

Проблеми міфології автор розглядає у таких працях, як-от: «Слов'янська міфологія», «Про народні свята і народний календар», «Про релігійний культ». «Народний плач дочки над могилою матері». «Про міфічне значення Горя-злочастя», «Із могильних переказів», «Історичне значення української народної пісенної творчості» та ін.

Високо оцінив доробок М. Костомарова в царині міфології М. Драгоманов: «Під усіма науковими працями Костомарова, навіть такими, котрі, здається, далекі від України, чується завжди серце українського народовця» [3, с. 13]. Справді, Микола Іванович широко використовує український ілюстративний матеріал у своїх працях і цим самим доводить, що українська міфологія має право на свій голос серед слов'янських народів.

Погляди М. Костомарова щодо міфу еволюціонували. Так, наприклад, у праці «Історичне значення руської народної поезії» розглядається символ, символізація міфу у контексті світогляду на матеріалі українських народних пісень. А вже у «Слов'янській міфології» порушується питання на зразок: міф, міфологія, вища міфологія та ін. Ще у магістерській дисертації він писав: «Поняття про символ не слід змішувати ні з образом, ні з алегорією, ні з порівнянням: все це форми вияву символу. Будь-яке поетичне порівняння має неодмінно спиратися на символ. «Якщо народ має певне поняття про духовне значення якого-небудь предмету фізичного світу, то це означає, що такий предмет містить символ... Народні символи розташовані в системі, складають символіку народу, яка служить нам важливим джерелом для пізнання

його духовного життя. У загальному плані символіка природи є продовженням релігії» [7, с. 15].

У праці «про історичне значення народних пісень вчений уточнює поняття «символ» і пише: «Характерною і панівною рисою поетичного уявлення в наших українських піснях є символізація природи. Під символом ми розуміємо образний вияв моральних ідей за допомогою деяких предметів фізичної природи, причому цим предметам надається більш-менш визначена духовна властивість» [3, с. 74].

Важливо, що М. Костомаров першим запропонував двоступеневу класифікацію символів за ознаками, які М. Дмитренко умовно назвав «генетичними і тематично-семантичними». До генетичних належать: 1) деякі символи мають природне походження й абсолютно зрозумілі; 2) інші символи базуються на історичному використанні певного предмета в житті предків народу; 3) є такі символи, в основі яких лежать давні міфічні чи традиційні оповіді та повір'я, що складають скарбницю народної міфології. Тематично-семантичну групу М. Костомаров сформував у такій послідовності: 1. Символи світил небесних і стихій із їхніми феноменами. 2. Символи місцевості. 3. Символи копалін (мінерали). 4. Символи рослинного світу. 5. Символи світу тварин.

Микола Костомаров був представником романтично-народницького напрямку, заклав підвалини наукового вивчення міфу, символу. На його концепції природи міфу і символу сформувалися учення М. Грушевського, О. Потебні, І. Франка, та ін. А сам дослідник зростав у науці на творчих доробках Й. Бодянського, Ф. Буслаєва, братів Грім, В. Гумбольта, М. Мюллера, І. Срезневського та ін.

Наступний етап у становленні української міфології – це творчість О. Котляревського, автора багатьох праць у цій царині. У дослідженні «Старовина і народність за 1861 рік» він висловлює думку про те, що саме побутова складова народної міфології є важливою складовою цієї науки. Перед дослідниками народної міфології він ставить три завдання:

- а) визначити походження і первісне значення міфів;
- б) розкрити їхнє історичне життя;
- в) з'ясувати походження і значення міфів вторинного плану, найновіших.

Вчений вважав, що причиною появи первісних міфів було прагнення людини пізнати світ, що породжувало певні уявлення, які були «першими формами думки дитинного народу, першою його спробою з'ясувати собі загадку природи, і тому кожне міфічне уявлення творилося взаємодією двох начал: зовнішнього, і внутрішнього, або початку думки і чуття людини» [3, с. 91].

Помітним явищем у науковому світі стала праця О. Котляревського «Про поховальні обряди слов'ян-язичників» Вчений пояснює походження деяких світоглядних уявлень і джерела народної міфології. На його думку, людина уявляла явища природи як дії живих істот, але могутніших від неї. Саме тому, щоб викликати дощ, потрібно було зчинити гуркіт, наслідуючи грім, оскільки зазвичай дощ іде саме після громовиці. Він пише: «Як міфи були довільним виявом поетичних поглядів народу на світ, довільними формами його думки, що прагнула збагнути і пояснити явища природи та багато обрядів було таким самим житейським втіленням цих поглядів і думок»...[3, с. 91].

О. Котляревський підкреслював, що міф народжується за допомогою мови, саме з мови постає оповідь про богів і надприродні істоти, з'являються жерці і поети,

формується світоглядні уявлення, «міф одягається в нове релігійно-моральне вбрання». З часом старі міфи змінюються, втрачають свою вагомість, сакральність, блякнуть і народжується демонологія.

Професор М. Дмитренко вважає, що О. Котляревський «висловлював сміливі міркування про еволюцію міфу, звичаю, говорив про догматично-ідеологічну зашореність, регламентованість багатьох звичаїв у суспільстві, культивуванні тиску владно-державної машини на народ, штучному гвалтуванні його одвічних традиційних уявлень, заглиблених у душу і серце» [3, с. 93].

Наступна сторінка в історії становлення української народної міфології як науки пов'язана з іменем геніального мовознавця Олександра Потебні, представника міфологічної школи. Його міфологічна концепція представлена у таких працях: «Про деякі символи в слов'янській народній поезії», «Мова і думка», «Про міфічне значення деяких обрядів і повір'їв», «Про зв'язок деяких уявлень у мові». «Про долю і споріднених з нею істот», «Про купальські вогні та споріднені з ними уявлення», «Переправа через воду як уявлення про шлюб», «Пояснення українських і споріднених народних пісень», «Із записок з теорії словесності». Автор розглядає такі проблеми як «Міф і слово», «Релігійний міф», «Про участь мови у творенні міфів», «Відношення язичництва до християнства, віри до знань», «Замовляння» та ін.

О. Потебня відстоював право слов'ян, зокрема українців, на свою міфологію, давав рішучу відсіч тим, хто намагався довести її вторинність, меншовартість, упослідженість. Він пише: «Надто рано поховали в нас слов'янську міфологію: порівняння грецьких імен із санскритськими засвідчує, що вже в греків і індійців була засвідчена релігія; було б дивно, щоб слов'яни її не мали. Не геомериди створили грецьку міфологію; навпаки у них видно вже скептично-іронічне ставлення до богів. Замовчування нашими літописцями та іншими чи згадка тільки мимохідь про народні вірування пояснюється зневажливим ставленням монахів до цих вірувань. За відсутністю даних не можна робити висновків тільки негативних. Адже якби не збереглося «Слово о полку Ігореві», то, мабуть, хтось би зробив висновок, що в слов'ян не було народної поезії» [11, с. 44].

У багатому українському фольклорному матеріалі він виявив залишки давніх вірувань, сонцепоклонницьких міфів і пришов до висновку: «Язичницьке свято, яке збігається і зливається з Різдвом і близькими до нього християнськими святами, було приурочене, між іншим, божеству вогню-грому, покровителю врожайності полів, багатства, покровителю шлюбу, що мало, можливо, стосунок до смерті. Це божество мало називатися Перуном, а могло мати й інше ім'я – Сварога, який у відомому місці Іпатієвського списку Несторового літопису замінює коваля Гефеста, котрий встановлює закон «женам за один муж сягати» і називається батьком Даждь-бога – Сонця» [3, с. 293].

О. Потебня вважав міфічне мислення попередником поетичного, а власне міф явищем мови, «єдино можливе, необхідне, розумне» і «властиве не одному якомусь часові, а людям усіх часів» [13, с. 503]. Він вважав головним знаряддям міфічного мислення мову, а також матеріальні пам'ятки, звичаї та обряди.

Сучасні вчені, дослідники українського народознавства, визначають, що доробок О. Потебні є найвищим досягненням наукової міфології ХІХ століття.

Першою спробою нарису саме української міфології стала праця письменника

І. Нечуй-Левицького «Світогляд українського народу», яка упродовж 1876 року друкувалася у львівському журналі «Правда» (№№ 1–9; 13–17; 20; 22; 23). Ця праця довгий час не передруковувалась, оскільки її позначили тавром українського буржуазного націоналізму, тому про неї не згадували навіть біо-бібліографічному словнику «Українські письменники» (Київ, 1969). У владників викликала підозру і страх думка про давність української культури, право української міфології на життя. І. Нечуй-Левицький використав видання українського фольклору, зокрема збірники М. Драгоманова, П. Куліша, А. Метлинського, М. Номиса, П. Чубинського, а також власні записи. Особливості цього дослідження в тому, що автор дає дані про східні корені української міфології, зокрема індійської: «У нього не було ніякого сумніву в тому, що український народ належить до сім'ї індоєвропейських народів, і основи його міфології та сама, що й в інших арійських народів, тому давні дохристиянські її джерела треба шукати почасти в старих книгах східних народів» [9, с. 138].

І. Нечуй-Левицький був першим, хто подав українську міфологію у такому об'ємі і порядку, хто систематизував її. Він визначив ціль і форму давніх українських міфів, виокремив світлих богів, представників демонологічного світу, загалом окреслив світогляд праукраїнців.

В останні чверті XIX століття виходять праці і емпіричного, і наукового характеру: у 1869–1870 рр. – сім томів фольклорно-етнографічних матеріалів етнографічно-статистичної експедиції П. Чубинського. Саме у першому томі у розділі «Духо-человеки» було вміщено записи про відьом, упирів, ворожбитів, характерників, мавок, утоплеників, знахарів з належною паспортизацією. Дані з міфології також містять статті «Міфічні істоти», «Чорти», «Уособлення», «Хвороби».

У контексті діяльності Південно-Західного відділу РГТ є важливою праця М. Драгоманова «Малоросійські народні перекази і оповідання» (К., 1876. 476 с.), що містять фольклорно-етнографічні тексти, зібрані І. Манжурую, Я. Новицьким, С. Руданським та ін. Свою роль щодо цього видання вчений оцінив як «відбір і систематизація матеріалу». Тут є праці з демонології, а також розповіді про знахарство, рослинний і тваринний світ. Важливо акцентувати увагу на тому, що кожен текст в кінці мав дані про прізвище збирача, адресу, де було записано інформацію.

Одним з кращих знавців української міфології назвав професор Р. Кирчів Володимира Гнатюка, оскільки саме міфологія посідає чільне місце у широкому полі наукових інтересів ученого. У 1904 році він підготував «Знадоби до галицько-руської демонології», що містить 400 народних оповідань, серед яких 196 належать перу упорядника. У 1912 році вийшов другий том «Знадобів до української демонології», що містив 1175 народних оповідань не тільки з Галичини, але й з Наддніпрянської України. У двох книгах вміщено вступну статтю від упорядника «Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків, яку Р. Кирчів назвав «спробою системного історико-теоретичного узагальнення відомостей і матеріалів з української народної міфології» [2, с. 9].

У своїх дослідженнях української міфології В. Гнатюк акцентував увагу на максимальному зібранні і ретельному відборі матеріалу на всій території України, вказував на необхідності його наукової систематизації головних персонажів, розкритті їх семантики. Вчений вважав, що перед тим як почати наукове дослідження української міфології, необхідно зібрати повною мірою фольклорний та етнографічний матеріал.

До цієї роботи він закликав усіх небайдужих до української культури. В одній із своїх відозв він писав: «Найбільшу увагу просимо звернути тут на демонологічні матеріали: оповідання про чортів, різних страхів, хованців (домовиків), блуд, смерть і персоніфіковані хвороба, мерців, покутників (душі на покуті), чисельників, потопельників, упирів, вовкулаків, відьом і чарівниць та знахарів, чарівників, хмарників (градобурів), інклюзників, закопані скарби» [17, с. 215]. Саме такий підхід до дослідження народної української міфології спостерігаємо у його працях «Знадоби до галицько-руської міфології» (1904) та в другому томі (у двох книгах) – «Знадоби до української демонології» (1912). «Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків» стала певним підсумком і узагальненням результатів української народної міфології». Вчений пише: «Я поставив собі за мету відтворити образ демонічних постатей на підставі матеріалів, записаних із уст народу, але не вдаватися при тім у такі інтерпретації, пояснювання та здогади, яких повно у міфологів, та з яких досі мало що устоялося. Найвірніше вийде образ тоді, коли буде чисто описовий і сього тримався» [10, с. VII]. Гнатюк констатує, що його дослідження не презентує повно українську міфологію, а тільки її складову, нижчу її частину, демонологію. Він мріяв про той час, коли «можна буде злагодити повний нарис української міфології». На той час він повною мірою уявляв собі структуру і цілісну систему праці про українську міфологію: «Наші давні предки були з огляду на віру пантеїсти. Вони вірили, що весь світ, небо, повітря й уся земля заповнені богами та що вся природа жива, повна всякого дива, а в ній все думає й говорить нарівні з людьми й богами. На чолі світу стояли боги, що всім кермували; за ними тягнувся цілий ряд нижчих божеств та демонів, який старшим богам стояв до послуги; на кінці стояли люди, обдаровані надприродною силою, які могли не лише конкурувати з демонами та спорити з ними, але навіть примушували сповнювати їх волю, коли сього вимагали обставини» [10, с. V].

В. Гнатюк виділив три основні групи міфологічних істот, а саме: верховні боги, нижчі божества і демони, що були підпорядковані богам, люди з надприродною силою, «бого-чоловіки». Вчений зауважує, що «можливо відтворити повний образ первинного релігійного світогляду наших предків лише на основі глибокого дослідження даних фольклору, вірувань і обрядів, збережених у народі до нашого часу, а також за допомогою аналогій до релігії інших народів, «найближчих нам греків», а також згадок у пізніших джерелах. Далі автор подає згадки про вищих богів на Русі, Перуна, Хорса, Волоса, Дажбога, про яких ідеться у давніх джерелах, а також про сили природи.

У цій праці згадується 53 демонічних істоти, кожній присвячено окрему статтю на основі даних польових досліджень з урахуванням місцевих особливостей і варіантами. Професор Р. Кирчів зауважує, що «роль автора праці аж ніяк не зводиться лише до компіляції фольклорних відомостей. Він істотно збагачує першоджерельну сутність останніх передусім своїми глибокими знаннями і розумінням народно-поетичного матеріалу, виражених у ньому реліктів давнього світогляду, міфологічних уявлень та вірувань і пізнішої їх еволюції та змін під впливом християнської ідеології. Простота і доступність викладу вміло поєднується з науковістю: вказівкою на наукові джерела кожної конкретної інформації, на відповідні аналоги і паралелі в традиційній культурі інших народів. Ці останні відомості підсилюються відсилками до кращих і найбільш ґрунтовних праць із слов'янської та світової міфології, при окремих статтях досить значний прикінцевий список таких праць. Кожна стаття виділена загальною

назвою демонічної істоти» [2, с. 19].

Всі ці матеріали лягли в основу його праці «Нарис української міології», рукопис якої датований 1918 роком. Вчений мав на меті видати таку працю, яка була б доступною для широких кіл читачів, оскільки хотів пробудити в народі глибинні пласти народної історичної пам'яті. З різних причин це дослідження не знайшло свого видавця у першій чверті ХХ століття, хоча певні домовленості стосовно цього, мабуть, були укладені з видавництвом «Чайка» та «Українсько-руською видавничою спілкою».

Доробок Володимира Гнатюка в царині міфології високо оцінена у науковому світі, вона, за словами Р. Кирчіва, «отверезуюче впливає на тих, хто легковажно піддається спокусі довільних «міфологічних фантазувань» і спрощеного, поверхового підходу до народної міфології... І водночас праця В. Гнатюка здатна стимулювати розвиток наукового пізнання цього предмета [2, с. 37].

Харківського професора Миколу Сумцова високо оцінив Іван Франко, виокремив його з числа небагатьох учених, «що систематично обробляють южноруську літературу і фольклористику, що южноруський матеріал ставлять усевихідною точкою і головною основою своїх праць»... [17, с. 230]. А Володимир Фрадкін зауважив: «Спливає час, але наші філологи, фольклористи, етнографи, історики культури так і не змогли віддати належне людині, чиїми розвідками, навчальними посібниками, бібліографічними покажчиками користувалося й користуються не одне покоління аматорів-краєзнавців і фахівців у галузі духовної культури українського народу» [15, с. 262].

На творчу долю вченого мали вплив праці О. Бодянського, М. Костомарова, О. Котляревського, П. Куліша, М. Максимовича, І. Срезневського, О. Потебні, а також численні наукові розвідки, що друкувалися в другій половині ХІХ століття в журналах «Основа», «Київська старовина», «Університетські вісті», «Читання в Історичному товаристві Нестора-літописця», «Пам'ятна книжка Харківської губернії» та ін.

М. Сумцов належать такі праці, що стосуються міфології, демонології: «Про народні погляди слов'ян на новонароджене дитя», «Спроби пояснення української пісні про Журила», Релігійно-міфічне значення українського весілля», «Тур в народній словесності», «Миша в народній словесності», «Культурні переживання», «Ворон у народній словесності», «Женіння свічки», «Заєць в народній словесності», «Чаклуни, відьми і вампіри», «Антропоморфні уявлення українського народу», «Замовляння», «Билини про Добриню і Марину та споріднені з ними казки про дружину-чарівницю», «Пісні і казки про живого мерця», «Мавки», «Особисті обереги від зурочення», «Побажання і прокляття, переважно українські», «Жаба і «лягушка» в народних повір'ях і казках», «Перелесник», «Рахмани, Рахманський Великдень», «Викликання дощу». Ці твори з'явилися упродовж 1880–1899 років.

Аналіз доробку вченого свідчить, що «окремих теоретичних робіт, що безпосередньо стосуються міфу, символу, як понять чи явищ культури, у М. Сумцова нема, проте особливістю більшості його праць є саме з'ясування на широкому матеріалі витоків архаїчних тем, він заглиблювався в пласти народної культури, виявляв язичницьке коріння, сонцепоклонництво представників хліборобської традиції, порівнював, зіставляв схожі факти, висловлював гіпотези, що іноді перегукувалися із положеннями міфологічної школи» [3, с. 109].

М. Сумцов здійснив реконструкцію давніх світоглядних уявлень і визначив їх

типологію у такому вигляді:

- 1) вірування пов'язані з космогонічними віруваннями;
- 2) демонологічні уявлення;
- 3) вірування, пов'язані з людьми, котрі мають надприродні властивості;
- 4) вірування, пов'язані з померлими;
- 5) повір'я про тварин;
- 6) повір'я та обряди, пов'язані з рослинами;
- 7) вірування, пов'язані з предметами реального світу;
- 8) магічні уявлення та обряди.

Дослідник І. Шишов наголошує, що саме ця класифікація стала основою сучасної типології давніх народних уявлень про світ, міф, магію, ритуал [19, с. 4]. В. Гнатюк підкреслив, що М. Сумцов стояв строго на науковому ґрунті у питанні дослідження традиційної народної культури, і додав, що вчений «уникав хибних і фантастичних висновків своїх багатьох попередників і, порушуючи найріжнородніші теми, відкривав нам цілу душу народу, всі пружини його психіки, які, взяті разом, складають суму тих признаков, що відрізняють народ від народу, націю від нації і дають цінний матеріал для вияснення ідеї національності» [3, с. 130].

На хвилі національного піднесення у ХІХ столітті зросло зацікавлення народною культурою, це був час становлення науки про український народ, втому числі і міфології. Сьогодні ця наука чекає зусиль серйозних, компетентних дослідників, які б могли утвердити її статус у колі гуманітарних наук українознавчого циклу.

Етап становлення української народної міфології як науки (кінець ХVІІІ – друга половина ХІХ століття) сучасна дослідниця Юлія Буйських поділяє на періоди, в саме:

1. Кінець ХVІІІ – початок 40-х років ХІХ ст. Цей проміжок часу характеризувався першими спробами осмислення та опису міфологічної спадщини. Автор працювали у руслі слов'янофільського захоплення і патріотизму, і прагнули довести, що міфологія давніх слов'ян нічим не гірша (і навіть краща) за грецьку чи римську. Вони прагнули «реконструювати» пантеон слов'янських божеств. Вони не відділяли міфологію від фольклору і як джерела давніх міфів могли використовувати сучасні їм народні пісні, казки, вірування тощо.

2. Кінець 40-х ХІХ ст. – початок 50-х рр. ХІХ ст. дослідниця називає перехідним від праць авторів-аматорів до серйозних наукових досліджень, вказує на важливість появи «міфологічної школи « в науці про народ.

3. З 60-х років ХІХ ст. до початку 80-х років ХІХ розгортається діяльність міфологічної школи, особливе місце тут належить О. Котляревському, діяльності «Руської трійці», публікаціям «Трудів експедиції», діяльності таких видатних дослідників як В. Антонович, М. Драгоманов, М. Маркевич, О. Потебня [1, с. 23].

Ми розглянули становлення української міфології від витоків до початку ХХ століття, включили сюди доробки В. Гнатюка та М. Сумцова. Наступний етап нашої роботи буде присвячено розвитку науки про українську народну міфологію у ХХ столітті, сюди долучимо і праці учених діаспори у цій царині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буйських Ю. Міфологічні уявлення українців у працях дослідників кінця ХVІІІ – другої половини ХІХ ст. *Етнічна історія народів Європи*. 2010. Вип. 31. С. 15–23.
2. Гнатюк В. Нарис української міфології / підгот. та опрац. тексту, вступ. ст. і прим. Р. Кирчів. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2000. 263 с.

3. Дмитренко М. К. Українська фольклористика другої половини XIX століття: школи, постаті, проблеми: монографія. Київ: Сталь, 2004. 384 с.
4. Драгоманов М. П. Микола Іванович Костомарів: життєписний очерк. Львів: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка, під зар. К. Бернарського, 1901. 41 с.
5. Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні: наук.-попул. ст., розвідки: для ст. шк. в. / передм. В. Р. Коломійця. Київ: Молодь, 1989. 304 с.
6. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / Видання друге, поправлене, доповнене. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2011. 422 с.
7. Костомаров М. І. Етнографічні писання Костомарова: зібрані заходом Академіч. комісії укр. історіографії. Київ: Держвидав України, 1930. 352 с.
8. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступна ст. М. Т. Яценка. Київ: Либідь, 1994. 384 с.
9. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: ескіз української міфології / передм. О. Мишанича. Київ: Обереги, 2003. 143 с.
10. Останки перед християнського релігійного світогляду наших предків: Знадоби до української демонології. Т. II. Вип. 2 / зібрав Володимир Гнатюк. Львів: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка, 1912. 312 с.
11. Памяти Александра Афанасьевича Потебни: [† 29 ноября 1891 г.] с приложением портрета. Харків: Тип. К. Счасни, 1892. 90 с.
12. Писаренко Ю. Г. Велес-Волос в язичницькому світогляді Давньої Русі: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.04. Київ, 1996. 289 с.
13. Потебня А. А. Из записок по теории словесности. *Вопросы теории и психологии творчества*. Харьков, 1914. Т. 5.
14. Словарь української мови / збрала редакція журналу «Кіевская Старина»; упоряд., з додатком власного матеріялу Борис Грінченко. Т. I–IV, Т. 1. Київ, 1907–1909. 2971 с.
15. Сумцов М. Ф. Слобожане: історично-етнографічна розвідка. Харків: Союз, 1918. 240 с.
16. Ткач М. Володимирові боги: міфологічний зміст та систематизація головних персонажів язичницького культу. Київ: Український центр духовної культури, 2002. 187 с.
17. Франко І. Вибрані статті про народну творчість / упорядн. О. Дей. Київ: Вид-во Академії наук УРСР 1955. 292 с.
18. Франко І., Гнатюк В. До збирачів етнографічних матеріалів. *Літературно-науковий вістник*. Львів: З друк. НТШ. № 28, кн. 12, 1904. 170 с.
19. Шишов І. Українознавець: дослідження (спроба першого прочитання наукових праць М. Ф. Сумцова). Харків: Майдан, 2000. 172 с.

REFERENCES

1. Buiskykh, Yu. (2010). Mifolohichni uivlennia ukraintiv u pratsiakh doslidnykiv kintsia XVIII – druhoi polovyny XIX st. *Etнична istoriia narodiv Yevropy*, 31, 15–23 [in Ukrainian].
2. Hnatiuk, V. (2000). Narys ukrainskoi mifolohii / pidhot. ta oprats. tekstu, vstup. st. i prym. R. Kyrchiv. Lviv: In-t narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Dmytrenko, M. K. (2004). Ukrainiska folklorystyka druhoi polovyny XIX stolittia: shkoly, postati, problemy. Kyiv: Stal [in Ukrainian].
4. Drahomanov, M. P. (1901). Mykola Ivanovych Kostomariv: zhytiepysnyi ochepk. Lviv: Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka, pid zar. K. Bernarskoho [in Ukrainian].
5. Znoiko, O. P. (1989). Mify Kyivskoi zemli ta podii starodavni: Nauk.-popul. st., rozvidky: dlia st. shk. v. / Peredm. V. R. Kolomiitsia. Kyiv: Molod [in Ukrainian].
6. Kyrchiv, R. (2011). Etnohrafichno-folklorystychna diialnist «Ruskoi triitsi» / vydannia druhe, popravlene, dopovnene. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. Kostomarov, M. I. (1930). Etnohrafichni pysannia Kostomarov: zibrani zakhodom Akademich. komisii ukr. istoriografii. Kyiv: Derzhvydav Ukrainy [in Ukrainian].
8. Kostomarov, M. I. (1994). Slov'ianska mifolohiia / uporiad., prymit. I. P. Betko, A. M. Polotai; vstupna st. M. T. Yatsenka. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
9. Nechui-Levytskyi, I. (2003). Svitohliad ukpainskoho napodu: eskiz ukpainskoi mifolohii / peredm. O. Myshanycha. Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].

10. Ostantky pered khrystyianskoho relihiinoho svitohliadu nashykh predkiv / Znadoby do ukrainskoi demonolohii. T. II. Issue 2 (1912) / zibrav Volodymyr Hnatiuk. Lviv: Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka [in Ukrainian].
11. Pamiaty Aleksandra Afanasevycha Potebny: [† 29 noiabria 1891 h.] s prylozhenyem portreta. Kharkiv (1892): Typ. K. Schasny [in Ukrainian].
12. Pysarenko, Yu. H. (1996). Veles-Volos v yazychnytskomu svitohliadi Davnoi Rusi. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Potebnia, A. A. (1914). Iz zapisok po teorii slovesnosti. *Voprosi teorii i psikhologii tvorchestva*. Kharkov, Vol. 5 [in Ukrainian].
14. Slovar ukrainskoi movy. Zibrala redaktsiia zhurnalu "Kievskaiia Staryna". Uporiadkuvav, z dodatkom vlasnoho materiialu Borys Hrinchenko (1907–1909). Vols. I–IV, Vol. I. Kyiv [in Ukrainian].
15. Sumtsov, M. F. (1918). Slobozhane: Istorychno-etnohrafichna rozvidka. Kharkiv: Soiuz [in Ukrainian].
16. Tkach, M. (2002). Volodymyrovi bohy: mifolohichniy zmist ta systematyzatsiia holovnykh personazhiv yazychnytskoho kultu. Kyiv: Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury [in Ukrainian].
17. Franko, I. (1955). Vybrani statti pro narodnu tvorchist / uporiadn. O. Dei. Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk URSR [in Ukrainian].
18. Franko, I., Hnatiuk, V. (1904). Do zbyrachiv etnohrafichnykh materialiv. *Literaturno-naukovyi vistnyk*. Lviv: Z druk. NTSh. 28, 12 [in Ukrainian].
19. Shyshov, I. (2000). *Ukrainoznavets: doslidzhenia* (Sproba pershoho prochytannia naukovykh prats M. F. Sumtsova). Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].